

ERIK PETRÉN:

Efter kyrkomötet

Sedan mitten av 1900-talet har man kunnat urskilja två huvudlinjer i sättet att se på Svenska kyrkan, skriver lektor Erik Petrén. Å ena sidan blir allt fler medvetna om att Svenska kyrkan är ett trossamfund, historiskt förbundet med apostlarnas kyrka och i sitt handlande bestämt av sin bekännelse. Å andra sidan organiserar sig synen på Svenska kyrkan som en sida av det svenska samhället med en ny medvetenhet. Den klassiska, religiöst motiverade folkkyrkotanken har nu i realiteten förlorat sin ställning som Svenska kyrkans allmänt vedertagna definition av sin natur och egenart. Under utvecklande av hövlighetens och respektens alla dimridåer har majoriteten vid 1979 och 1982 års kyrkomöten faktiskt förpassat den till kyrkohistoriens pensionärshem, skriver författaren.

Frånsett några områden som då ännu inte var politiskt organiserade var Sverige det land i Europa som sist blev kristnat. Ända från missionstiden har också kyrkan i Sverige haft vissa särdrag i jämförelse tex med förhållandena på kontinenten. Ett av dem är den roll sockenmännen har spelat, både i ansvaret för kyrkobyggnaden och vid tillsättandet av präst. På många platser ärvde den kristna sockenkänslan den respekt för kultplatsens helighet som funnits redan i heden tid. När mässan ersatte blotet, tog den också över uppgiften att främja årsväxt och avel. Många ortnamn vittnar om sambandet.

I det försvar för Svenska kyrkans ställning som samhällsinstitution som segrade vid 1979 och 1982 års kyrkomöten finns den gamla känslan för lokalhelgedom med som en grundton. Men där finns också inslag av yngre datum.

Vid mitten av 1900-talet kan man urskilja två huvudlinjer i sättet att se på Svenska kyrkan.

Å ena sidan blir allt fler människor medvetna om att Svenska kyrkan är ett trossamfund, historiskt förbundet med apostlarnas kyrka och i sitt handlande bestämt av sin bekännelse. Detta synsätt fick uttryck i och stöd av 1951 års religionsfrihetslag och dess förarbeten.

Å andra sidan organiserar sig synen på Svenska kyrkan som en sida av det svenska samhället med en ny medvetenhet. Den fick en samlingspunkt i 1961 års nya Lag om församlingsstyrelse.

Mellan dessa två synsätt och dessa två lagstiftningskomplex har valet — och striden — stått.

Dissenterlagen

Med religionsfrihetslagen 1951 förverkligades intentionerna i den sk biskopsmotionen vid 1929 års kyrkomöte. Dess poäng var förslaget om "fritt utträde" ur Svenska kyrkan.

Då och ända till 1952 gällde "Förordning om främmande trosbekännare och deras religionsövning" av år 1873, vanligen kallad dissenterlagen. Enligt den fanns ingen annan möjlighet att lämna Svenska kyrkan än att övergå till annat, av Konungen godkänt kristet trossamfund. Två episoder belyser hur systemet fungerade.

Efter 1873 hade två samfund anmält sig och av Konungen blivit godkända som "främmande trosbekännare", nämligen romersk-katolska kyrkan och metodist-episkopalkyrkan. År 1884 hade Hjalmar Branting, för att kunna få gifta sig borgerligt med den frånskilda Anna Jäderin, anmält utträde ur Svenska kyrkan och avsikt att inträda i metodistkyrkan. 33 år senare kallades han som socialdemokratisk partiledare att ingå i regeringen. Men regeringsledamöter måste "bekänna den rena evangeliska läran", dvs tillhöra Svenska kyrkan. Då måste Branting, som naturligtvis aldrig hade gått in i metodistkyrkan, i en särskild skrivelse till pastorsämbetet meddela att han "icke inträtt i nämnda trossamfund och icke heller där ämnar söka inträde", varefter anteckningen om hans utträde ströks och han kunde bli statsråd.

Inte bara regeringsledamöter måste "bekänna den rena evangeliska läran". Det tvånget fanns för många offentligt anställda, bla för folkskollärare. På 1880-talet fann Lunds domkapitel att två lärare i Malmö, som hade blivit baptis-

ter, därigenom hade avfallit från kyrkans rena evangeliska lära. De uppfyllde, menade domkapitlet inte längre gällande behörighetskrav och skulle alltså skiljas från sina tjänster. Beslutet överklagades hos regeringen (det var före regeringsrättens tillkomst 1909). Där fann man att de två lärarna visserligen sagt sig vara baptister men att de inte hade utträtt ur Svenska kyrkan och därför i lagens mening fortfarande "bekände den rena evangeliska läran" och i konsekvens därmed skulle återinsättas i sina tjänster.

De båda Malmöläraerna kunde helt enkelt inte gå ur Svenska kyrkan. De hade inget annat, av Konungen godkänt kristet trossamfund att gå till. Baptisterna kunde inte acceptera något statens kompetens att "godkänna" kristna trossamfund. Allra minst ville de underkasta sig en sådan granskning av den lutherska stat som hade utpekats och följt dem som kättare. Baptistförsamlingarna var följaktligen ur statens synpunkt inte trossamfund utan rent privata föreningar.

Det då gällande rättsläget fick också en annan konsekvens. Baptisterna praktiserade troende- eller vuxendop och lät inte döpa sina barn. Kyrkolagens bestämmelse att alla i riket födda barn skulle döpas före sex veckors ålder kunde inte upprätthållas i praktiken. Baptisternas liksom ateisters och andra fritänkars odöpta barn tillhörde emellertid alltjämt Svenska kyrkan. Att Svenska kyrkan, ensam i kristenheten, har odöpta kyrkomedlemmar – i internationellt och ekumeniskt perspektiv ett helt orimligt begrepp – är alltså en följd av den gamla religiösa tvångslagstiftningen, som i Sverige var hårdare och mer konsekvent än i något annat europeiskt land.

Orsakerna till att religionstvånget blev så extra hårt just i Sverige torde vara att söka i det som hände i vårt land omkring sekelskiftet 1600. Då tog Carl IX makten genom en revolution, riktad mot den legitime kungen som var katolik. Först år 1660, efter ett par generationsskiften, erkände Polen den nya dynastin i Sverige. Denna revolutionära regims ideologi blev den lutherska ortodoxin. En person med sympatier för katolsk tro var inte rätt och slätt en religiös avvikare och – som i Danmark eller England – andra klassens medborgare. Han var en kontrarevolutionär och dömdes som sådan utan försökning. I riket fick bara en tro finnas.

När man så småningom måste göra undantag, var det uttryckligen bara för utlänningar. Ännu på 1840-talet hände det att polisen stod utanför lokalen där metodisten Scott skulle tala och såg till att inga svenskar slank in. Först med 1951 års religionsfrihetslagstiftning erkändes de som står utanför Svenska kyrkan som fullvärdiga svenskar.

Religionsfrihetslagen

När Einar Billing och hans biskopskolleger 1929 begärde att detta tvångssystem skulle bringas ur världen, såg de saken rent religiöst. Svenska kyrkan är, menade de, ett uttryck för Guds kärleksfulla omsorg om Sveriges folk. Ur kyrkan i denna mening kan man inte utträda, lika lite som någon kan ställa sig utanför Guds kärlek. Men Gud har också gett människan frihet att tacka nej till hans erbjudande. Denna frihet på det religiösa planet måste på det legala motsvaras och symboliseras av en möjlighet

att utträda ur organisationen Svenska kyrkan. Detta utträde måste vara fritt, dvs det får inte bindas vid villkor, tex om övergång till annat kristet samfund.

När förslaget om fritt utträde ur kyrkan omsider förverkligades med religionsfrihetslagen 1951, fick det en konsekvens, som 1929 års män nog inte hade avsett, knappast ens förutsett. I den nya lagen infördes för första gången i svensk lagstiftning begreppet medlem i Svenska kyrkan. Tidigare hade man – som några alltså föredrar att göra – talat om tillhörighet men inte om medlemskap. För första gången definieras, visserligen indirekt men fullt tydligt, också Svenska kyrkan som ett trossamfund. Den gamla överhets- och monopolkyrkan behåller visserligen i många avseenden en särställning men blir i princip, religiöst sett, ett trossamfund bland flera.

I början var det få som gick ur kyrkan. Några sade rent ut, att de stannade kvar i kyrkan därför att de ansåg sig ha bättre möjligheter att "bekämpa den religiösa vidskepelsen" inifrån kyrkan (så ABF-rektorn Arne Hirdman i en radiointervju hösten 1951. I praktiken blev skillnaden då inte så stor. På sikt fick det dock betydelse att Svenska kyrkan i lag definierades som ett trossamfund med medlemmar. Den vann i trovärdighet som ekumenisk samtalspartner – den abnormala konstruktionen att många frikyrkliga har behållit ett sk dubbelt medlemskap har aldrig på allvar tagits upp till diskussion. Att begreppet medlem i Svenska kyrkan har kommit in i lagstiftningen har väl också gett anledning till eftertanke kring detta medlemskaps inbörd, grunder och konsekvenser.

Kyrkomötet 1979

Linjen från religionsfrihetslagen fördes redan 1956 vidare i en riksdagsmotion som resulterade i tillsättandet av 1958 års utredning kyrka—stat. Dennas efterföljare, 1968 års beredning om stat och kyrka, lade 1972 fram förslag om förändrad ansvarsfördelning mellan stat/kommun och Svenska kyrkan, syftande till att ge "klarare uttryck för Svenska kyrkans egenskap av trossamfund och ej statlig institution". Inför 1973 års valrörelse lade regeringen förslaget åt sidan. Efter hand kom nya samtal i gång. Nya förslag arbetades fram. Med alla ändringar och modifikationer var huvudlinjen fortfarande att markera och stärka kyrkans karaktär av trossamfund. Arbetet hade börjat under den socialdemokratiska regeringen. Folkpartiregeringen 1978—79 lade fram förslagen för 1979 års kyrkomöte.

Kyrkomötet fällde förslaget med 54 röster mot 42. Av biskoparna röstade 10 för och 3 mot, av de valda prästerna 20 för och 6 mot, av lekmannaombuden 12 för och 45 mot. Flertalet prästerliga ombuds ställningstagande bestämdes uppenbarligen av tanken på kyrkan som trossamfund. Vad var det då som fällde utslaget åt andra hållet? Vad bestämde den majoritet bland lekmännen som också blev kyrkomötets?

Som i alla majoriteter fanns också i denna olika motiveringar. Där fanns gammal sockenkänsla, förstärkt av oro för att ändrade relationer till staten skulle få ödesdigra konsekvenser för de små församlingarnas ekonomi. Där fanns rester av en med sockenkänslan besläktad statskyrklighet av 1800-talsmodell. Där fanns också modernare tankegångar om

att förbindelsen med staten behövs som en garanti för fortsatt demokratisering i kyrkan.

Tillkomsten av kyrkofullmäktige

Enligt den Lag om församlingsstyrelse, som kom till 1930, skulle i större och medelstora församlingar kyrkostämman ersättas med kyrkofullmäktige. Ordningen var hämtad från den borgerliga kommunen, där den var en konsekvens av den allmänna, lika och hemliga rösträtten.

Till att börja med dominerades valen till kyrkofullmäktige av samma kyrkliga grupper som hade styrt på kyrkostämorna. Efter någon tvekan — närmast om församlingsstyrelse verkligen var en politisk uppgift — började socialdemokraterna engagera sig. Kyrkofullmäktige förvaltade utdebiterade medel och de utsågs i allmänna val; här fanns med andra ord samhällseliga intressen att bevaka. Man gick som parti in i kyrkofullmäktige på samma villkor och i samma anda som i andra kommunala organ.

Från början hade många socialdemokrater en skeptisk inställning till det kyrkliga arbetet — kyrkan och prästen var ju av gammalt en del av den överheten som arbetarrörelsen hade sett som en motståndare. I många fall var man närmast inställd på att motarbeta "onödiga" utgifter. Efter hand som man kom in i ansvaret, solidariserade man sig dock med det som gjordes; skulle man ha en kyrklig verksamhet, borde den hålla hygglig standard och ha rimliga villkor. Och så skulle kyrkogårdsarbetare och andra anställda ha sin rätt. Men även när attityden mot kyrkan, mot dess religiösa

arbete och mot prästen efter hand blev mer positiv, kände man sig hela tiden som företrädare för sin rörelse och sitt parti i kyrkan och dess organ. Det var från den utgångspunkten man tog sitt ansvar inom denna sektor av samhället.

Vid mitten av 1950-talet fanns redan en stabil tradition för ett socialdemokratiskt partimedvetet engagemang i den kyrkliga beslutsapparaten. Då hade också andra partier börjat gå fram med egna listor vid kyrkofullmäktigevalen. Fortfarande var det dock socialdemokraterna som hade de starkaste banden till den ordinarie partiapparaten. Av många betraktades de som inte riktigt lika kyrkliga som andra ledamöter i kyrkoråd och kyrkofullmäktige.

Det fanns med andra ord ett behov att ge den i praktiken etablerade gruppen av socialdemokratiska kyrkokommunalpolitiker en kyrklig legitimering. Detta ideologiska vacuum fylldes, just vid 1950-talets mitt, av en helt ny kyrkosyn.

Den tidigare folkkyrkotanken, förknippad framför allt med Einar Billings namn, var alltigenom religiöst tänkt. Samtidigt hör den otvetydigt hemma i den historisk-nationella föreställningsvärld, som fick sitt estetiska uttryck i det vi kallar nittioalet. J A Eklund och Nathan Söderblom tillhör nittioalet lika väl som Sven Hedin och Ragnar Östberg.

Med det demokratiska genombrottet får ordet "folk" om inte en helt ny betydelse så dock nya övertoner. Det nationella tonas ner, jämlikhet och medborgerliga rättigheter träder i förgrunden. "Folkhemmet" lanseras. Denna förskjutning i innebörden av ordet "folk" gjorde att man kunde behålla termen

folkkyrka med alla dess rika associationer och föra fram en helt ny tanke, den demokratiska folkkyrkotanken. Denna framträder med anspråket att vara en utveckling av den religiösa folkkyrkotanke som under tiden blivit Svenska kyrkans mer eller mindre officiella definition av sig själv. Den vill bara tillägga att folket inte längre skall vara enbart objekt för den kyrkliga verksamheten utan också vara subjekt i kyrkan. Den anknyter därmed både till gammal svensk sockendemokrati och till moderna ideologiska strömningar.

Prästkyrka kontra folkkyrka

Att folksuveräniteten skulle gälla som yttersta auktoritetsprincip i samhället var allmänt accepterat. Om kyrkan är en del av samhället, måste samma princip gälla också i den. I samhället har folkmakten ersatt furstemakten. I diskussionen om kyrkan riktades i demokratins namn kritiken mot den gamla "prästkyrkan". "Prästkyrka" kontra "folkkyrka" blev en diskussion inte om förkunnelsens målgrupp utan om var makten i kyrkan skulle ligga. Men prästernas auktoritet i en kristen kyrka bygger inte på utgången av en maktkamp utan på deras trohet mot uppdraget att förvalta ett en gång för alla givet trosarv. Därför kom strävandena att reducera prästämbetets roll och demokratisera kyrkan att i verkligheten riktas mot hela tanken att kyrkans existens och liv bygger på en en gång för alla given uppenbarelse.

Det nya synsättet möttes från olika håll i kyrkan av skarp kritik, från andra med större förståelse. Oberörd av teologiska diskussioner vann emellertid den

demokratiska folkkyrkosynen snabbt terräng bland lokala kyrkliga beslutsfattare av alla partier. Den gav en grund för deltagandet i de kyrkokommunala organen oberoende av personlig tro – som alltmer uppfattades som varje enskilds mycket privata angelägenhet. Kommunreformen gjorde också partierna benägna att ta vara på de förtroendeposter som fanns kvar efter alla sammanslagningarna.

Demokratiseringen innebar inte att man var emot religiös tro i och för sig; tendenser i den riktningen tillhörde fram på 1960-talet i stort sett det förflutna. Men med trons privatisering blev kyrkans uppgift egentligen att erbjuda den enskilde en ram till stöd för det inre liv han själv valde att odla. De som vill ha regelbunden gudstjänst skall självklart ha möjlighet till det. De som vill komma lite spritt, vid vissa högtider eller så, skall kunna det. De som vill begränsa sin kyrkogång till familjens bemarkelsedagar måste ha den friheten. Prästers och andra anställdas uppgift är att tillhandahålla denna varierande service utan att ställa villkor. De måste framför allt respektera människors rätt att inte, inte heller i samband med kyrkans service, bli utsatta för krav på personliga ställningstaganden i trosfrågor.

Med uppgift att ekonomiskt garantera denna religiösa service finns en lagfäst, demokratiskt organiserad beslutsapparat. Denna apparat har alltmer kommit att betraktas som den egentliga bäraren av kyrkans identitet. Församlingsstyrelselagen blev i sin 1961 förnyade form denna service- eller kommunkyrkligets kanoniska skrift. Dess regler för beslutsapparatens kompetens och arbetsformer

åberopas gärna som den fasta grund, på vilken kyrkan och dess arbete vilar. Men denna lag är inte kyrkolag, stiftad med samtycke av kyrkans organ för kyrkolagstiftning, det allmänna kyrkomötet. Det är en kommunallag, stiftad av statsmakten ensam. Enligt kommunkyrkligt synsätt är inte bara kyrkans yttre villkor utan hela dess verksamhet, ja dess existens ytterst beroende av statliga beslut. Helt naturligt menar de som tänker så att en från staten lösgjord kyrka skulle vara en helt annan kyrka än den som de hittills arbetat i.

1982 års kyrkomöte

Ännu 1975 förekom i viss utsträckning personval till kyrkomötet. Vid valen till 1979 års kyrkomöte drevs partipolitiken stramare; tidigare ombud som inte följt respektive partilinje nominerades inte till återval. Under mötet uppträdde lekman-ombuden mera öppet som företrädare för sina partier. Vid 1982 års kyrkomöte var lekmanombudens fördelning på partigrupper i praktiken genomförd.

Avgörandet i stat-kyrka-frågan vid 1979 års kyrkomöte stod i det väsentliga mellan dem som ville stärka kyrkans karaktär av trossamfund och dem som ville bevara församlingars och kyrkliga samsälligheters kommunstatus. Som redan har nämnts, segrade den kommunkyrkliga linjen över trossamfundslinjen. Tre år senare fullföljdes segern. Med 1979 års kyrkomötesbeslut bakom sig lyckades kommunministern skapa politisk enighet kring ett förslag, som innebar att kommunkyrkans princip slår igenom också på riksplanet. Att förslaget skulle få majoritet vid 1982 års kyrkomöte var givet.

Frågan var hur 1979 års minoritet skulle ställa sig. Av de 10 biskopar, som 1979 gick på trossamfundslinjen, återkom 6 i kyrkomötet 1982; 4 av dem gick i den avgörande voteringen på regeringsförslaget, 2 kunde inte vara med på det. Av de 20 prästerna i 1979 års minoritet var 11 med även 1982; 10 av dem stod fast. Av de 12 lekmannaombuden från 1979 omvaldes 6 till 1982 års möste; 1 av dem vidhöll sin ståndpunkt. En präst och lekman ändrade votum i motsatt riktning. Mellan 1979 och 1982 ökade majoriteten från 54 till 71 och minskade minoriteten från 42 till 22 nej och 3 nedlagda.

I det perspektiv som här har anlagts betyder det som har hänt att den klas-

siska, religiöst motiverade folkkyrkotanken i realiteten har förlorat sin ställning som Svenska kyrkans allmänt vedertagna definition av sin natur och egenart. Under utvecklande av hövlighetens och respektens alla dimridåer har majoriteten vid 1979 och 1982 års kyrkomöten faktiskt förpassat den till kyrkohistoriens pensionärshem.

Därmed går ansvaret för att förvalta synen på Svenska kyrkan som en gemenskap kring tron på den korsfäste och uppståndne Herren över från kyrkans ordinarie talesmän till andra, mindre officiella men för den skulle inte mindre ansvariga grupper inom kyrkan.